

Б. І. Канцелярук (Київ), О. В. Паталай (Київ)

Актуальні проблеми національної політики в СРСР

В основу статті покладений стислий виклад виступів учасників всесоюзного наукового семінару, що відбувся в Інституті політичних досліджень.

18—19 грудня 1990 р. в Інституті політичних досліджень проходив все-союзний науковий семінар із зазначеної проблеми. Його відкрила за-відуюча відділом Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС, д-р іст. наук В. Г. Чеботарьова. Наголошуючи на актуальності проблеми семінару, вона, зокрема, підкреслила, що в дійсності зазнала фіаско не ленінська національна політика, як дехто намагається стверджувати, а сталінська політика, яка фактично призвела до цілковитого занепаду національної культури всіх націй і народностей СРСР. Через те сьогодні, перебуваючи на стрижні національних рухів, нам важливо дійти порозуміння і згоди в цьому справді надзвичайно важливому і складному питанні саме виходячи з ленінських принципів права націй на самостійний розвиток і самовизначення. Відродити ці ленінські ідеї — важливе і відповідальне завдання учених-суспільствознавців. Розв'язання його, звичайно, річ непроста. Особливо в країні, де останнім часом виникло чимало політичних партій та формувань. Всебічно вивчати ідейні засади цих формувань — наш обов'язок.

Директор Інституту політичних досліджень, д-р філософ. наук Ф. М. Рудич у своєму виступі звернув увагу на органічну дотичність національного питання до всіх найважливіших питань сьогодення. Скажімо, до підписання нового Союзного договору. Новий проект його суттєво відрізняється від Договору про утворення СРСР 1922 року. Найважливіший принцип його — розмежування повноважень між центром і республіками шляхом їх делегування знизу вгору. Республіки, що укладуть договір, будуть суверенними державами з усією повнотою влади на своїй території. Водночас Союз не повинен бути якимось аморфним утворенням. Це зумовлено, зокрема, тим, що він зберігає за собою ряд досить важливих функцій: оборону країни, фінанси, бюджет, кредит та ін. Примітною особливістю Договору є те, що він покликаний захищати інтереси не лише суб'єктів федерації, а всіх народів країни, незалежно від того, мають вони національну державність чи ні. У проекті чіткіше визначені повноваження центральної влади, причому вони здійснюватимуться обов'язково з участю всіх республік, які підписали договір.

Водночас, на думку Ф. М. Рудича, проект Союзного договору не цілком відповідає духу часу, не до кінця забезпечує суверенітет республік, їхню економічну, конституційну і законодавчу самостійність. У ньому не враховані важливі положення республіканських декларацій про суверенітет, нові тенденції у розвитку Союзу — становлення горизонтальних зв'язків республік, двосторонні і регіональні договори. Спостерігається інерційне прагнення оновити Союз на попередніх принципах. Ключовий момент нового Договору — співвідношення союзного і республіканського законодавств. Незадовільно розв'язується питання про співвідношення Союзного договору і Конституції СРСР. На ділі виходить так, що це два окремі юридичні акти, і невідомо, який з них має перевагу.

В цілому ж проект дає центрові широкі можливості для концентрації у своїх руках значно більше функцій влади, ніж було передбачено Договором 1922 р. Тоді до відання Союзного уряду входило сім повноважень, а в новому пропонується дванадцять. Наприклад, до основних принципів проекту не увійшли головні положення ленінської на-

ціональної політики, зокрема, рівність і права нації на самовизначення аж до відокремлення.

Які фактори можуть впливати на підписання нового Союзного договору? На думку Ф. М. Рудича, їх три: не всі союзні республіки (точніше — їхні керівні органи) висловили бажання залишатися у складі Союзу РСР; майже всі республіки прийняли Декларації про державний суверенітет та економічну самостійність, і це доведеться брати до уваги як реалію і відповідно коригувати текст Договору; у значної частини суспільства склалася думка, що вийти з нинішньої економічної кризи можливо лише поодинокі. Теза про те, що нам потрібен новий Союзний договір, оскільки ми не можемо розділитися, нікого не переконує. Потрібні чіткі економічні розрахунки про фактичні втрати чи здобутки кожної республіки в разі виходу із Союзу чи залишення в ньому. Тобто, необхідна науково обгрунтована концепція, чітке бачення нового Договору кожною республікою, досконалий механізм його підписання. Тема семінару, підкреслив Ф. М. Рудич, є ключовою для політичного життя країни. Від того, чи вдасться перебороти деструктивні тенденції в суспільно-політичній сфері, виробити відповідно до ситуації стратегічну лінію і тактичні дії в галузі національної політики, — залежить доля нашої багатонаціональної держави — Союзу РСР. Саме тут сьогодні пролягає той останній рубіж, за який, якщо ми хочемо називатися інтернаціоналістами, відступати не можна ні в якому разі.

Далі доповідач зупинився на аналізі суспільно-політичної ситуації в республіці, що останнім часом особливо загострилася. Почастішали нападки на Компартію України, які набирають тотального характеру, нецивілізованих форм. Компартія оголошується злочинною організацією, пропонується націоналізувати її майно, віддати до суду її членів. У республіці набув розмаху процес становлення багатопартійності. Вже сформувалося півтора десятка загальнореспубліканських політичних партій і більше десятка відділень або осередків загальносоюзних партій. Політичний спектр їх досить широкий: від явно антикомуністичних (Українська республіканська партія, Українська національна партія), ліберально-демократичних (Демократична партія України, ліберально-демократична партія України), до соціал-демократичних (Соціал-демократична і Об'єднана соціал-демократична) і анархо-синдикалістських (Конфедерація анархо-синдикалістів України). Більшість цих партій заперечує правильність соціалістичного вибору суспільного розвитку, активно домагається оволодіння структурами влади. Серед політизованих формуваних виділяється Народний Рух України. Вже стало очевидно: під «дахом» Руху сталася, по суті, легалізація націоналізму в найбільш крайніх його виявах, відкрито заявив про себе антикомунізм. Це накладає певний відбиток на ідеологію і політичну практику РУХу. У сфері ідейно-теоретичній — це явний примат національного над соціальним. У сфері пропаганди — це шоківі методи впливу на суспільну свідомість, розпалювання масових психозів, нагнітання страхів. У сфері практичної політики — це цілковите захоплення «логікою боротьби», постійна націленість перехопити владу будь-якими засобами. Лідери РУХу розгорнули добре продуману кампанію дискредитацій документа нового Договору, прямо заявивши, що не допустять його укладання. Вони вдаються до всіляких інсинуацій: явної брехні, фальсифікації історії України, Радянського Союзу, КПРС. Активізувалася водночас і кампанія щодо реабілітації організації українських націоналістів, української повстанської армії. Використовуючи засоби масової інформації, мітинги, інші масові аудиторії, вони настирливо прагнуть переорієнтувати громадську думку на створення самостійної України.

Отже, можна з певністю сказати, що саме націоналістичні, антикомуністичні угруповання становлять сьогодні найбільшу небезпеку

для нашого суспільства, для збереження територіальної цілісності республіки, для утвердження її державного суверенітету.

Комуністи України з цілковитим розумінням ставляться до ідеї національного відродження і всемірно сприяють втіленню її в реальне життя. Однак категорично заперечують ідеологію націонал-шовінізму, яка відкидає можливість соціальної рівноваги, претендує на абсолютне панування у масовій свідомості. Уроки історії свідчать про те, що дружба народів нашої країни допомагала всім нам вистояти у найважчі години випробувань, допомагає переборювати і труднощі сьогодення. Наше просування вперед цивілізованим шляхом немислиме без братерства і взаємодопомоги. ЦК Компартії України, більшість комуністів вбачають у проекті Договору хорошу основу для добровільного і взаємовигідного об'єднання суверенних республік, для розв'язання складних економічних і соціальних проблем. На своєму з'їзді комуністи республіки твердо заявили про необхідність підписання нового Союзного договору як правового фундаменту єдності дій союзних республік, водночас підкресливши, що запропонований проект потребує дальшого опрацювання. Одночасно висловилися за підписання Договору (після прийняття Конституції УРСР і проведення референдуму) і Верховна Рада України.

Про своєрідність і складність умов, за яких доводиться працювати парламентаріям України, розповів голова комісії з питань державного суверенітету, міжреспубліканських і міжнаціональних відносин Верховної Ради УРСР, канд. філософ. наук М. О. Шульга. На виробленні рішень, зокрема з питань національно-культурного відродження, негативно позначається, крім складної соціально-політичної обстановки, й брак відповідної політичної і гуманітарної культури. Народних депутатів тривожить відсутність сильних науково-теоретичних тилів, у своїй практичній роботі вони хочуть спиратися, насамперед, на творчо трактовану марксистсько-ленінську теорію життя і розвитку націй, що увібрала б у себе найкращі загальнолюдські здобутки і була б конкурентноздатною на світовому рівні.

Всебічне врахування національного фактора вважає неодмінною умовою підписання нового Союзного договору директор Інституту держави і права АН УРСР, член-кореспондент АН УРСР Ю. С. Шамшученко. Сама ж доля Договору, на його думку, вирішиться всенародним референдумом. В обговорюваному проекті основне — це розмежування компетенцій республік і Союзу. Умовно можна виділити три види компетенції: 1) Союзу; 2) республік; 3) спільна союзно-республіканська. Причому, в останній позиції слід чітко зафіксувати функції Союзу і республік, бо саме тут прихована загроза, як свідчить історія, узурпування центром усіх функцій. Через те з метою гарантування справжньої суверенності республік слід цю двозначність детально розшифрувати. Ю. С. Шамшученко вважає також, що федерація як пропонується принцип побудови нового Союзу не зовсім відповідає фактичним прагненням республік, оскільки суперечить їх стремлінню до суверенності, тобто федерація містить у собі ознаку примусовості влади. Найоптимальнішим варіантом може бути створення Союзу на конфедеративно-державних засадах. Саме така форма відповідатиме фактичним реаліям і зможе максимально задовольняти обидві сторони.

Про надзвичайно складну соціально-політичну ситуацію, що склалася у Литві, розповів директор Інституту соціально-політичних досліджень ЦК КП Литви (КПРС), д-р іст. наук К. З. Сурблїс. Литовські події, зазначив він, набули вже міжнародного резонансу: існують сили, що хочуть вирвати Литву з радянської сім'ї. Специфічна тенденція в республіці — шукати якийсь інший варіант, так би мовити поетапний, для підписання Союзного договору. Наприклад, встановленням спочатку тимчасових горизонтальних зв'язків між республіками. На противагу деструктивним діям різних політичних партій, що спільно

з офіційним урядом республіки виступають проти укладення нового Договору взагалі, загальнореспубліканський мітинг представників усіх націй однозначно висловився за підписання Договору. Цю позицію підтримали на своєму мітингу представники жертв репресій, конгрес громадян Литви і Компартія, що перебуває на платформі КПРС. Їх підтримують і трудящі деяких районів республіки, які теж вважають, що підписання нового Договору — це фактично боротьба за збереження Радянської влади.

За таких обставин досить відповідальна місія учених: вони мають обгрунтовано і переконливо висвітлювати наявні переваги і принади Союзу, спираючись на історичний досвід, а в ньому чимало позитивного. Скажімо, литовці лише завдяки Союзу зуміли вперше у своїй історії об'єднати етнічні землі, добитися на практиці багатьох свобод, досягти економічних успіхів, зрештою, здобути визнання у цивілізованому світі. Звичайно, нам, як і всім, дошкуляли сталінські деформації ленінських принципів національної політики. Тобто, потрібно об'єктивно оцінити історичне минуле, щоб справедливо розібратися у реаліях сьогодення і не піддаватися сепаратиським та націоналістичним ідеям.

Виступ старшого наукового співробітника Інституту історико-політичних досліджень ЦК Компартії Білорусії, канд. філософ. наук О. А. Дмитрук був присвячений аналізу політичної ситуації в Білорусії і завданням у цьому зв'язку вчених-суспільствознавців, у центрі уваги яких мають бути основоположні теоретичні висновки про якісні зміни суспільних відносин, розвиток демократії, становлення політичного плюралізму, правової держави, питання пріоритету загальнолюдських цінностей над класовими. Саме на основі нових теоретичних положень та оцінок можливий пошук шляхів розв'язання національних проблем. У процесі пошуку, вважає О. А. Дмитрук, важливо уникнути звичних схем і стереотипів, заідеологізованих і заполітизованих підходів. Подолання інерції у цій справі має поєднуватися з творчим розвитком теорії національних відносин. Назріла необхідність критично осмислювати, розкривати справжню суть, зміст і смислове навантаження понять і визначень, що використовуються у лексиконі опозиційних сил.

Антикомунізм у Білорусії у найбільш концентрованій формі проявляється в документах, публічних і друкованих виступах лідерів Білоруського народного фронту (БНФ). Наприклад, у день 73-ої річниці Жовтня керівництво БНФ організувало відверто антирадянську маніфестацію і мітинг, що супроводжувалися актами вандалізму. Цю провокаційну акцію осудила громадськість, Компартія і керівництво республіки. Цілком природно, що на XXXI з'їзді Компартії Білорусії було порушено питання про відродження системи контрпропаганди, основним напрямом роботи якої має стати аргументована критика антисоціалістичних, деструктивних ідей, що нав'язуються громадськості певними політичними силами.

Тільки під егідою партії комуністів можливе збереження і зміцнення братерських інтернаціональних взаємин між народами нашої країни, адже іншої об'єднуючої, консолідуючої сили сьогодні просто немає. З цього почав свій виступ зав. сектором Інституту суспільно-політичних досліджень ЦК Компартії Молдови, канд. іст. наук О. Т. Роман. Зупинившись на болючих питаннях національних відносин регіону, він разом з тим підкреслив такий факт: в результаті проведеного соціологічного опитування в трьох регіонах республіки 64% респондентів однозначно висловилися за суверенну Молдову у складі оновленого Союзу і 4% за приєднання до Румунії. Показовий і національний склад опитуваних: в одному регіоні 90% становили українці; в другому — 70% гагаузи і в третьому — 42% молдаван.

Щодо проекту нового Договору, то, на думку О. Т. Романа, він має чимало недоліків: це і питання про вихід із Союзу, і визнання ро-

сійської мови загальнодержавною, і положення про подвійне громадянство і т. ін. Тобто, на жаль, є позиції, що навіть поглиблюють негативізм Договору 1922 року. Яким уявляється оновлений Союз? Для побудови його на конфедеративних засадах немає ні економічних, ні політичних підстав. Збереження федеративних зв'язків автоматично продовжить колоніальну залежність республік. Бачиться симбіоз: поєднання обох згаданих форм (запозичення всього позитивного) з урахуванням специфічних особливостей кожного регіону. Така концепція нового союзного Договору може бути прийнятною для багатьох республік, зокрема, для Молдови.

Гострого питання національної політики торкнувся у своєму виступі зав. сектором Інституту соціально-політичних досліджень ЦК Компартії Казахстану, канд. філософ. наук Р. Б. Абсаіттаров. Виступаючий розповів про складні проблеми республіки, корінне населення якої становить усього 40%, в якій занедбані національна культура, традиції, мова. Так, в Алма-Аті сьогодні 90% казахських юнаків і дівчат не знають рідної мови, своєї історії. Отже, перед нацією стоїть складне завдання — відродити національну культуру. З іншого боку, чекає свого негайного розв'язання не менш складна економічна проблема — вийти, нарешті, із стану лише сировинної бази Союзу, створити свою промисловість. Одне слово, потребують перебудови, відродження основні сфери життя. Чи не найважливіше тут — піднесення загальної і політичної культури трудящих. Бо навіть серед керівних кадрів республіки (як свідчать результати соціологічного опитування) лише 50% знають по кілька праць В. І. Леніна з національного питання.

На потребу розв'язання важливих аспектів теоретичних проблем звернув увагу присутніх заступник директора Інституту політичних досліджень, член-кореспондент АН УРСР І. Ф. Курас. Він наголосив, що сьогодні особливо гостро відчувається потреба в теорії перехідного періоду. Необхідність настільки велика, а відставання настільки очевидне, що знадобилися спеціальні закони і рішення місцевих, республіканських і верховних органів влади по всьому широченному спектру проблем перехідного періоду. Стосовно теми семінару слід підкреслити зростаюче значення періоду з 1917 по 1922 рр. як перехідного у створенні СРСР. Цей період умістив таку велику різноманітність форм національного життєвладування, реалізації права всіх націй на самовизначення і утвердження суверенітетів, зокрема національно-державного будівництва, з якої можна багато дечого запозичити і для сьогодення. Зокрема, йдеться про форми взаємовідносин держав, які створювалися в результаті перемоги Великої Жовтня на території країни. Тут був досвід існування самостійних держав, досвід конфедеративних і федеративних зв'язків, договірних на двосторонніх і багатосторонніх основах, автономних і т. д. Адже наші опоненти, опоненти комуністів, до цього досвіду звертаються досить успішно, протиставляючи у нас на Україні різні форми нерадянської державності державності радянській. Це ж стосується західноукраїнського регіону. Ми ж з цього досвіду не виносимо якихось уроків. Між тим звернення до нього дало б змогу внести певні корективи до тези про те, що ми практично не жили в умовах справжньої конфедерації. Звичайно, про цю тезу, що увійшла в ужиток і потребує коректив як історично не зовсім точна, треба говорити з певними застереженнями, стосовно до періоду після прийняття Конституції 1924 р. і наступними деформаціями в умовах формування адміністративно-командної системи.

Щодо питання про поєднання конфедеративних і федеративних засад майбутнього Союзу. Конфедеративний аспект у проекті Договору зовсім відсутній, акцент робиться тільки на федеративних відносинах. Теза про різні рівні взаємовідносин, що набула поширення, навряд чи прийнятна. Адже зрозуміло: республіки підпишуть Договір тільки

вживаючи ленінські слова, «разом і нарівні», тобто на рівних економічних, політичних і правових принципах. Взагалі потребує нового наукового осмислення історичний досвід дружніх зв'язків між нашими народами. Говорячи про практичну сторону справи — укладення нового Договору — варто подумати про правомірність тези про визначення ставлення до Договору насамперед слов'янських республік. Звичайно, на Росію, Україну і Білорусію, які заснували свого часу СРСР, покладається особлива відповідальність за збереження Союзу, однак встановлювати якісь фіксовані часові рамки для підписання Договору або віддавати комусь перевагу чи пальму першості було б недоцільно. Договір має бути відкритим, виходячи з того, що до нього можуть приєднуватися ті республіки, які в перехідний період самовизначилися, тобто в ньому повинна враховуватися та обставина, що процес національно-державного будівництва продовжується і досить суперечливо.

Про державну мову Союзу і республік. На перший погляд, немає суперечностей між ст. 3, що гарантує громадянам СРСР можливість вивчення і використання рідної мови, і ст. 19, що проголошує російську як мову загальнодержавну. Проте тут є суттєві нюанси. У ст. 3 йдеться не про суверенні республіки, а лише про громадян СРСР і державні мови, крім того, не визначено сфери вживання російської мови як загальнодержавної. В пресі вже зверталась увага на цю обставину. Тому з урахуванням усіх реалій, редакція цієї статті могла б бути такою: «На території кожної союзної республіки в однаковій мірі використовуються як державна мова нації, що дала назву республіці, так і російська мова як загальнодержавна, що є засобом міжнаціонального спілкування в Союзі Суверенних Республік».

На закінчення І. Ф. Курас зупинився на деяких організаційних питаннях наукової розробки проблем міжнаціональних відносин. Нагадав, що не виконано рішення вересневого (1989 р.) Пленуму ЦК КПРС про створення союзного наукового підрозділу вивчення національних процесів, про що йшлося і на грудневому (1990 р.) Пленумі ЦК КПРС. Гостра потреба у створенні такого підрозділу відчувається в нашій республіці. Підтримуючи пропозицію про удосконалення координації в системі ІМЛ при ЦК КПРС, незалежно від тих змін, що сталися в колишніх філіалах, він підкреслив, що особливої актуальності сьогодні набуває об'єднання зусиль учених і фахівців у самих республіках. Тут два великі аспекти: по лінії державній передбачено створення спеціального комітету, умовно кажучи, українського Наркомнацу. Однак всі комітети сформовано, крім цього. Отже, немає ніякої координації, немає практичної роботи. З іншого боку: національні відносини в цілому і Союзний договір зокрема нині перебувають в епіцентрі реальної багатопартійності. Більше того, саме національний фактор є пріоритетним для численних партій. Створений у нашому Інституті невеличкий підрозділ, перші кроки якого обнадійливі, звичайно, не може охопити вивченням всього кола проблем національних взаємовідносин. У стадії становлення академічний республіканський центр, що займатиметься розробкою цих проблем. З урахуванням специфіки регіонів ці питання певною мірою досліджуються вузівськими кафедрами у Львові, Ужгороді, Сімферополі. Назріло, таким чином, питання координації зусиль в цьому напрямі, у зв'язку з чим на наш сектор національних відносин покладається відповідальна місія. Взагалі Інститут політичних досліджень міг би виступити важливим осередком консолідації і згоди у міжпартійному співробітництві з тими силами, з якими таке співробітництво сьогодні можливе. Тобто, сьогодні особливо важливий фактор інтернаціонального єднання і згуртування в республіках.

Проблему етнокультурної своєрідності як фактора сучасного суспільного і національного розвитку порушила у своєму виступі науковий співробітник Інституту історії партії при ЦК Компартії Киргизії

З. А. А к б а г и ш е в а. Історичний досвід показує, зокрема, відзначила вона, що втрата народних і національних джерел культури робить її беззахисною перед натиском комерційної культури, призводить до зростання бездуховності, підриву моральних устоїв нації. Сучасні етнокультурні та етносоціальні процеси різноманітні і суперечливі не лише внаслідок власної природи, а й через те, що найтісніше пов'язані з урбанізацією і зумовленим нею природним рухом населення, територіальними переміщеннями і розселенням представників різних національностей, що суттєво впливає на соціально-етнічну структуру регіонів. Хвиля міграційних процесів захопила і Киргизію. В різні країни уже виїхало на проживання понад 10 тис. чоловік, ще 15 тис. збираються виїхати. Вважати, що причиною міграційних процесів є якісь дискримінаційні акти на національному ґрунті було б неправильним. Справа в тому, що за останні 10 років республіку залишили 70 тис. російськомовних громадян і 71 тис. киргизів, тобто залишають споконвічну землю пращурів і корінні жителі.

Характер та інтенсивність взаємовпливу способу життя народів, які контактують в умовах міграції, прямо залежать від співвідношення чисельності некорінного і корінного населення. В разі збільшення чисельності некорінного населення багато елементів національної меншості зазнають конвергенції під впливом домінуючого способу життя. Відбувається мовна асиміляція, посилюється тенденція до етнічної асиміляції. А коли до цього додаються ще й соціальна несправедливість, послаблення інтернаціонального і патріотичного виховання, перегини в політиці щодо корінного і некорінного населення, тоді й трапляються «вибухи» на національному ґрунті. Зоною відносно стійкого збереження етнічної своєрідності є соціально-психологічні настанови і норми, що склалися протягом віків і згуртовували етнічну спільність у монолітний організм. Вони й сьогодні впливають на свідомість і поведінку людей. Тому ставлення до етнічного минулого має бути найвищою мірою бережним і шанобливим. При цьому мається на увазі відроджувати звичаї, традиції не в первісній ортодоксальній формі. Завдання полягає в тому, щоб цінності ці змістовно переосмислити відповідно до реалій сьогодення.

Про особливості розвитку міжнаціональних відносин у Литві розповів науковий співробітник Інституту соціально-політичних досліджень ЦК КП Литви (КПРС), канд. філософ. наук В. М. Р и б а л ь ч е н к о. Нині в республіці налічується 109 національностей, кількісно домінує корінне населення — 79,6%. Хвиля етнічних суперечок і конфліктів чи не першою накопилася на Литву. Більше того: проблеми міжнаціональних відносин як по лінії «росіяни і литовці», так і по лінії «литовці і нацменшості» стали центральними в політичному житті республіки. На наш погляд, генератором міжнаціональної кризи став політичний екстремізм сучасного керівництва республіки, який, зрештою, призвів до дефіциту довір'я між людьми різних національностей, спровокував конфронтацію в суспільстві. Саме конфліктна логіка розвитку суспільно-політичної ситуації, яку формував парламент та уряд Литви, викликала загострення національного егоїзму в корінних жителів і населення інших етносів. Антидемократична законотворчість парламенту, що зачепила національні почуття значної частини литовців і нелитовців, призвела до політичних і національних чвар, до появи націоналістичних тенденцій з обох сторін. Невдачі в економіці і політиці дедалі більше спонукали парламент до прийняття жорстких правових актів, що вели до формування тоталітарної влади, диктату від імені корінної нації. Національні меншості опинилися в ізоляції, опинилися перед проблемою вибору шляху свого самовизначення. Виникла реальна небезпека громадянського конфлікту, яка посилюється питанням про підписання Союзного договору, з приводу чого буквально поляризувалися позиції населення Литви.

Виступ директора Інституту соціально-політичних досліджень при ЦК Компартії Латвії, канд. іст. наук В. Я. Брокана був присвячений деяким питанням національної політики Компартії Латвії в сучасних умовах. Ситуація в регіоні, зазначив він, не тільки складна, суперечлива, а й досить непередбачлива. Цим і пояснюються проблеми національних відносин і труднощі їх розв'язання. Ідея національної незалежності на певний час оволоділа свідомістю більшої частини корінного населення республіки. Спекулюючи на ній, до влади прийшли сили, які групуються навколо Народного фронту Латвії (НФЛ), який нині відступив від своїх первісних перебудовних лозунгів і програмних заяв. Тому свідчення — хід третього з'їзду НФЛ, документи якого відбивають відвертий націоналізм, антирадянщину та сепаратизм. Компартія Латвії (КПЛ) виявилася не готовою до відкритої політичної боротьби, опинилася у становищі опозиційної партії з усіма випливаючими з цього факту наслідками.

За довгі роки монопольного управління в умовах адміністративно-командної системи багато наших кадрів, партійні, ідеологічні працівники втратили риси політичних бійців. Адже в цьому не було потреби. І ось сьогодні Компартія змушена працювати в умовах жорстокого політичного пресингу, морального та ідейного тиску. Нова Верховна Рада і уряд приймають протиправові акти щодо КПЛ, її видавництв, партархіву, партійного майна. У багатьох новоприйнятих актах права корінної нації проголошуються вищими за права людини, заперечується пріоритет загальнолюдських цінностей, що призводить до загострення міжнаціональних відносин. Але не тільки це. У нас досі не дано належних оцінок негативним фактам минулого, багато недоговореного, напівправдивого. Це і «червоний» терор у 1919 р., і долі латиських революціонерів у 30-ті роки, і фактичний розгром Компартії Латвії в 1936 р. Та найбільшу політичну напругу створюють події, пов'язані з відомим фактом входу Прибалтики до складу СРСР в 1940 р. Саме на цьому сьогодні заробляють значні дивіденди наші політичні опоненти. То ж настав час відкрито і мужньо відмежуватися не тільки від антигуманної внутрішньої політики сталінізму, а й від багатьох його імперських зовнішньополітичних акцій 30—40-х років. Тільки тоді можна буде відновити довір'я між народами наших республік, зберегти і зміцнити наш Союз.

Науковий співробітник Інституту історії партії при ЦК Компартії Азербайджану Р. А. Рзаєв підкреслив, що широкі перспективи для врахування інтересів кожного народу відкриваються під час нинішнього процесу закладання горизонтальних структур взаємозв'язків між республіками. Основою нових договірних відносин має стати комплекс загальнолюдських цінностей. Це гарантуватиме рівні права і обов'язки усім націям, зокрема, і національним меншостям. До речі, таких в Азербайджані налічується понад 80. Роботу з ними координує створена при Верховній Раді республіки комісія у справах міжнаціональних відносин та інтернаціонального виховання. Уже дещо зроблено в цьому напрямі: створені національні культурні центри лезгинів, талишів, татар, євреїв, діє науково-громадська рада збереження і розвитку культур нечисленних народів, проведені конференції представників цих народів, ведеться організаційна робота щодо створення центрів культури курдів, татів, удинів, латишів, грузинів, українців, росіян та ін. народів і народностей.

Стабільність суспільно-політичної обстановки в республіці зав. сектором Інституту суспільно-політичних досліджень Компартії Туркменістану, д-р іст. наук Б. Д. Ельбаум пояснив тим, що Комуністична партія республіки, як і раніше, відіграє провідну роль у розв'язанні найважливіших національних питань на основі справедливості і рівноповаги. Чи не тому її представники користуються всенародною підтримкою, скажімо, під час виборів до керівних органів. Безперечно,

в Туркменістані теж набув розмаху процес зростання національної самосвідомості. Більше того: були і спроби створити опозиційну Компартії політичну силу, однак вони не увінчалися успіхом і саме, на наш погляд, тому, що комуністи вчасно зуміли врахувати момент визрівання національних пристрастей. Оперативно були внесені відповідні корективи у плани пропаганди культурної та історичної спадщини туркменського народу, розширення сфери функціонування його мови і т. ін. Причому, паралельно з цим враховувалися й інтереси і запити інших національних меншостей. Звичайно, зауважив Б. Д. Ельбаум, це зовсім не означає, що в роботі комуністів немає недоліків, зокрема, і в питанні практичного здійснення національної політики. Так, не дається належної, аргументованої відсічі деяким тенденційним публікаціям, в яких робиться спроба у чорному тоні висвітлити дожовтневу історію республіки, що може справляти деструктивний вплив на громадську думку.

Директор Інституту політичних досліджень ЦК Компартії Таджикистану, д-р іст. наук Ш. М. Султанов звернув увагу на те, що після тисячолітнього періоду колоніального існування Великий Жовтень дав таджикам можливість створити свою державність, відроджувати національну культуру. Однак відомі деформації у здійсненні національної політики далися взнаки і в цій республіці. Ситуація ускладнюється тим, що новітні політичні партії та угруповання намагаються спекулювати на цьому.

Зав. відділом Центру міжнаціональних проблем АН УРСР Р. Г. Симоненко підкреслив, що антикомуністична кампанія зливається сьогодні з боротьбою проти підписання нового Союзного договору. В цьому зв'язку позиція комуністів має бути чітка й рішуча, бо принципові поступки деструктивістам означають безперспективність майбутнього (наочний приклад — нинішня ситуація в Грузії). На нашому зібранні природно порушено питання про функціонування мов. Варто згадати: перед «війною законів» в окремих республіках відбувалася своєрідна «війна мов». Здається, не варто було включати як один з постулатів Конституції держави, яка має забезпечити цілковиту рівність її громадян, положення про державну мову, передбачати в Основному законі будь-які переваги тієї або іншої мови. Варто було більш уважно врахувати багатосторонні історичні, соціальні й політичні фактори. Адже державна мова — не синонім демократії. Разом з цим виправлення становища із відсутністю піклування на державному рівні про мову й культуру народу, який дає ім'я Республіці — винятково важлива справа. Її слід здійснювати за допомогою ретельно розробленого і всебічно забезпеченого окремого державного закону. На думку Р. Г. Симоненка, державні мови взагалі не повинні існувати: мову як засіб спілкування має обирати кожна особа сама, виходячи, звичайно, з існуючих реалій і потреб.

Говорячи про теоретичну розробку питань розвитку націй, виступаючий звернув увагу на плідність поставленої В. І. Леніним проблеми співвідношення національного і соціалістичного. Творчий підхід до неї дозволяє краще зрозуміти вагу, значення і місце національної проблеми в сучасному розвитку.

Питанню поглибленої розробки теорії національних відносин присвятив свій виступ зав. сектором Інституту філософії АН УРСР, канд. філософ. наук Б. В. Попов. Він зазначив, що нинішні труднощі політичного керівництва пов'язані також з гострим дефіцитом сучасних наукових знань про життя етносів. Формально за змістом слова «нація» та «етнос» є синонімами, але в радянській літературі встановився порядок, за яким перше поняття означає історичну спільність доби капіталізму та соціалізму, а друге — спільність в її позаформаційних (так би мовити, позаісторичних) параметрах. Існування етносів радянські теоретики сприймали як заперечення фундаментального положен-

ня про цілісність соціально-економічних типів суспільства. На відміну від догматичного, творчий марксизм проголошував свої принципові зв'язки з досягненнями природознавства, зокрема, школи російського космізму, представниками якої були О. Чижевський, Е. Ціолковський, М. Федоров, В. Вернадський. Словом, лише на основі інтеграції знань з екології, історії, філософії, досвіду політичної боротьби можна розраховувати на здобутки для справи перебудови.

Про ситуацію, що склалася в Криму, розповів керівник групи Кримського обкому партії А. В. К л и м е н к о. Без державної матеріальної підтримки, до того ж в умовах гострої економічної кризи, факт самовільного прибуття до Криму 100 тис. татар загрожує вибухом на національному ґрунті. Обком партії, опинившись сам на сам з цією надзвичайно складною проблемою, вбачає вихід у посиленні культурно-виховної роботи. Однак цього сьогодні замало. Потрібна діюва і оперативна допомога центру, який повинен фінансувати акцію повернення татар, забезпечити їх відповідними будматеріалами, законодавчо відновити Кримську автономну радянську республіку, яка зможе гарантувати позитивне розв'язання економічних і національних питань. А взагалі остаточний вердикт з цього питання має винести на референдумі весь народ півострова.

Внаслідок здійснюваної досі політики, відзначив у своїму виступі старший науковий співробітник Інституту суспільно-політичних проблем ЦК Компартії Узбекистану, канд. філософ. наук Б. Х. В а х і д о в, економіка республіки виявилася гіпертрофованою: її роль зведена до постачальниці сировини, звідси — й приреченість на постійну дотаційність. У не кращому стані екологія регіону: від непродуманої, волюнтаристської системи господарювання (надмірної меліорації) щороку втрачаються сотні гектарів родючої землі. Крім цього, слід зауважити, що національний робітничий клас у республіці становить всього 12%. Односторонній підхід до національних проблем фактично призвів до асиміляції корінного населення. Узбецька культура, мова відійшли на задній план, бо вся ідеологічна робота велася російською мовою навіть там, де проживає 90% узбеків. Ясно, що на такому фоні досить плідно вдається вести антирадянську пропаганду різними неформальними партіям та угрупованням, використовуючи, до того ж, ще й такий сильний місцевий фактор, як релігійний.

Торкаючись питання оновлення радянської федерації, заступник начальника Київської Вищої школи міліції МВС УРСР, д-р іст. наук Ю. І. Р и м а р е н к о наголосив на потребі точнішого наукового визначення стану міжнаціональних відносин. На його переконання, сьогодні мова повинна йти не про оновлення чи гармонізацію їх, а про елементарну нормалізацію. Для цього не слід, як це іноді робиться, протиставляти самі поняття «національне» та «інтернаціональне». Взагалі необхідно об'єднати зусилля філософів, істориків, етнографів та інших суспільствознавців для комплексної розробки теорії національних відносин.

На закінчення учасники семінару прийняли звернення до громадськості країни, до всіх людей доброї волі із закликом прийнятися відповідальністю історичного моменту, зупинити безрозсудних політиків, які розкручують маховик міжнаціонального протистояння, дружно і послідовно виступити за докорінне реформування Союзу, за утвердження справжнього суверенітету радянських республік, що гарантував би їм всебічний соціально-економічний розвиток, збереження національної самобутності і культури всіх народів.

Одержано 20.01.91

В основу статті положено краткое изложение выступлений участников всесоюзного научного семинара, который состоялся в Институте политических исследований.